УДК *633.1:631.11:001.8*
JEL Code *O47, Q12*

З.О. ВІДОМСЬКА*

(Національний науковий центр «Інститут землеробства Національної академії аграрних наук України», смт. Чабани, Україна)

Методичні підходи до визначення ефективності виробництва пшениці

Для обґрунтування напрямів та виявлення резервів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва необхідно здійснити оцінку різних явищ, що відбуваються в цій галузі. Проте зробити це на основі використання одного критерію досить важко. Відтак слід обґрунтувати систему конкретних показників, що відображують вплив різних факторів на процес виробництва. Метою статті є аналіз існуючих методичних підходів та обґрунтування на цій основі системи показників економічної ефективності виробництва пшениці. Досліджено процес виникнення витрат залежно від чинників виробництва в агропромисловому комплексі. Визначено основні фактори, що впливають на економічну ефективність виробництва пшениці. Зокрема, виявлено, що ключовим критерієм, що впливає на ефективність виробництва пшениці, виступає собівартість. В той же час, для здійснення комплексної оцінки ефективності виробництва пшениці варто приймати до уваги наступні критерії: урожайність, державну підтримку, трудові ресурси, насінництво, природні фактори, оборотні засоби, техніку, землю, інновації, норму прибутку.

Ключові слова: *витрати, собівартість, економічна ефективність, виробництво пшениці, система показників.*

З.А. ВИДОМСКАЯ

(Национальный научный центр «Институт земледелия Национальной академии аграрных наук Украины», пгт. Чабаны, Украина)

Методические подходы к определению эффективности производства пшеницы

Для обоснования направлений и выявление резервов повышения эффективности сельскохозяйственного производства необходимо осуществить оценку различных явлений, происходящих в этой области. Однако сделать это на основе использования одного критерия достаточно трудно. Поэтому следует обосновать систему конкретных показателей, отражающих влияние различных факторов на процесс производства. Целью статьи является анализ существующих методических подходов и обоснование на этой основе системы показателей экономической эффективности производства пшеницы. Исследован процесс возникновения затрат в зависимости от факторов производства в агропромышленном комплексе. Определены основные факторы, влияющие на экономическую эффективность производства пшеницы. В частности, обнаружено, что ключевым критерием, влияющим на эффективность производства пшеницы, выступает себестоимость. В то же время, для осуществления комплексной оценки эффективности производства пшеницы следует принимать во внимание следующие критерии: урожайность, государственную поддержку, трудовые ресурсы, семеноводство, природные факторы, оборотные средства, технику, землю, инновации, норму прибыли.

Ключевые слова: *затраты, себестоимость, экономическая эффективность, производство пшеницы, система показателей.*

* **Відомська Зінаїда Олександрівна**, провідний спеціаліст з кадрових питань Національного наукового центру «Інститут землеробства Національної академії аграрних наук України» (смт. Чабани).

Z.O. VIDOMSKA
(National Scientific Centre 'Institute of Agriculture of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine', Chabany, Ukraine)

Methodical Approaches to the Evaluation of Wheat Production Efficiency

In order to justify directions and identify reserves for improving the efficiency of agricultural production, it is necessary to evaluate the various phenomena occurring in this field. However, it is difficult to do this based on the use of one criterion. Therefore, a system of concrete indicators reflecting the influence of various factors on the production process should be substantiated. The purpose of the article is to analyze existing methodical approaches and justify on this basis the system of indicators of economic efficiency of wheat production. The process of occurrence of expenses is investigated depending on factors of production in agroindustrial complex. The main factors influencing the economic efficiency of wheat production are determined. In particular, it has been found that the prime cost is the key criterion that influences the efficiency of wheat production. At the same time, in order to carry out a comprehensive assessment of wheat production efficiency, the following criteria should be taken into account: yield, state support, labor resources, seed production, natural factors, current assets, technology, land, innovations, profit margins.

Keywords: *expenses, cost, economic efficiency, wheat production, system of indicators.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання формуються різні види витрат виробництва, кожен з яких дає певну інформацію про ефективність сільськогосподарського виробництва. Різноманітність методичних підходів до визначення складу витрат та їх класифікації, залежно від конкретних завдань у контексті управління витратами, ускладнює дослідження ефективності виробництва продукції в сільському господарстві. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність розробки системи обґрунтованих показників, на підставі яких можна оцінити вплив процесу управління витратами на ефективність сільськогосподарського виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню економічної ефективності у сільському господарстві присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, зокрема В.Г. Андрійчука [1], О.В. Захарчука [2], М.І. Кісіля [3], О.А. Материнської [4], В.Я. Плаксієнка [6], П.Т. Саблука [8], О.М. Шпичака [11].

Не дивлячись на значну кількість публікацій за піднятою тематикою, проблеми визначення економічної ефективності виробництва в агропромисловому комплексі, в тому числі вирощування пшениці, залишаються повністю не вирішеними.

Метою статті є аналіз існуючих методичних підходів та обґрунтування на цій основі системи показників економічної ефективності виробництва пшениці.

Методика дослідження. Для виконання поставленого завдання в ході його проведення використано діалектичний метод, методи індукції та дедукції. Методи причинно-наслідкового та абстрактно-логічного зв'язку застосовувалися для взаємозв'язку між факторами та ефективністю виробництва пшениці.

Виклад основних результатів дослідження. Виробництво сільськогосподарської продукції відбувається при залученні таких основних складових: робочої сили, засобів виробництва та оборотних засобів. Користуючись засобами виробництва підприємство продукує певні товари чи послуги. Тобто з одного боку виступають живі та не живі фактори виробництва, а з іншого – результати діяльності, а точніше ефективність виробництва. Останній критерій є досить складним та залежить від багатьох чинників.

За словами О.А. Материнської, «зерно є одним зі специфічних видів продукції сільського господарства (рослинництва) і ефективність його виробництва характеризується показниками з врахуванням деяких його особливостей. У даній галузі доцільно визначати ефективність споживаних ресурсів як специфічні форми прояву загальної ефективності виробництва (діяльності)» [4].

Показники ефективності виробництва пшениці можуть вимірюватись як у вартісному, так і в кількісному виразі. Розрахунок економічної ефективності виробництва полягає у порівнянні ефекту виробництва у кількісному чи грошовому виразі з витратами окремих видів засобів виробництва та із сукупною сумою витрат – собівартістю.

Отже собівартість виступає одним із головних критеріїв, що впливає на прибуток, а відповідно і на економічну ефективність виробництва. Собівартість продукції як показник використовується для контролю за використанням ресурсів виробництва, визначення економічної ефективності організаційно-технічних заходів, встановлення цін на продукцію. За умов самофінансування зниження собівартості є основним джерелом зростання прибутку підприємства.

При аналізі та оцінці ефективності формування витрат у сільському господарстві доцільно застосувати два підходи до структуризації витрат: за видами ресурсів і за статтями калькуляції.

Погоджуємося з думкою В.Я. Плаксієнка, який дослідив тісноту зв'язку окремих елементів витрат з прибутком і наголошує на потребі вивчення впливу співвідношення окремих елементів виробничих витрат на показники ефективності господарювання [6, с. 145-147].

Складовими виробничої собівартості продукції зерна виступають [7]: прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати, загальновиробничі витрати. Повна собівартість продукції включає до свого складу виробничу собівартість продукції та позавиробничі витрати, до яких відносяться витрати, щодо зберігання і реалізації продукції.

Собівартість зерна обчислюють франко-поле (тік чи інше місце первинної доробки) з урахуванням витрат на доробку зерна на току, засипку на зберігання чи доведення насіння до посівних кондицій. Витрати на доставку зерна з токів у зерносховища, засипку його на зберігання відносять на збільшення собівартості насіння, фуражу тощо. Об'єктами обчислення собівартості продукції зернових культур є зерно, зернові відходи і солома [7]. При розрахунках у першу чергу із загальної суми витрат виключають собівартість соломи (полови), виходячи з нормативних витрат на збирання, пресування, транспортування, скиртування й інші роботи відповідно до прийнятої в господарстві технології. Решту витрат розподіляють на зерно і зернові відходи пропорційно вмісту в них повноцінного зерна.

Одним з основних показників економічної ефективності виробництва пшениці є її урожайність. Підвищення урожайності підприємства здійснюють за допомогою впровадження інноваційних технологій, використання науково-технічних розробок, використання нових добрив та засобів захисту, зміна технологічного процесу, тощо. Урожайність визначається для кожної культури окремо по основній і побічній продукції (зерно і солома, корені та бадилля), основній і спряженій продукції (насіння і волокно льону-довгунця, насіння і сінотрав), а також у перерахунку на основну продукцію.

Залежно від стану наукових знань і матеріально-технічних можливостей можуть бути намічені для досягнення різні рівні врожайності: потенційна (ПУ), яка відповідає граничним біологічним можливостям культури, її сорту або гібриду, і приходу фотосинтетично активної радіації (ФАР); дійсно можлива (ДМУ) – найбільш можлива при існуючих метеорологічних і ґрунтових умовах; урожайність у виробництві (УВ), яка відповідає матеріально-технічним можливостям господарства [10].

Державна підтримка сільського господарства та харчової промисловості сприяє значному збільшенню виробництва продовольства у країні. Розрізняють заходи внутрішньої підтримки, які не впливають на виробництво і торгівлю сільськогосподарською продукцією, а отже, їх обсяги фінансування не підлягають скороченню (кошти на вдосконалення інфраструктури, страхування врожаю, охорону навколишнього середовища, наукові дослідження, програми з обмеження перевиробництва сільськогосподарської продукції, виплати на фіксовані сільськогосподарські площі або поголів'я тощо).

Ряд заходів є предметом зобов'язань щодо скорочення обсягів бюджетної підтримки. Серед них: дотації на продукцію рослинництва, елітне насінництво, комбікорми, компенсація частини витрат на міндобрива, засоби захисту рослин та частини витрат на енергоресурси, цінова підтримка; компенсація різниці між закупівельною і ринковою ціною на сільгосппродукцію; надання виробнику товарів та послуг за цінами, нижчими за ринкові; закупівля у виробника товарів (послуг) за цінами, що перевищують ринкові; пільгове кредитування сільгоспвиробників за рахунок бюджету; списання боргів; пільги на транспортування сільгосппродукції; витрати лізингового фонду тощо.

Особливість сільськогосподарського виробництва зумовлює система показників і методика обчислення продуктивності праці. Рівень продуктивності визначається співвідношенням обсягу виробленої продукції і затратами живої праці. Продуктивність праці в сільському господарстві характеризується системою прямих і непрямих показників.

Рівень продуктивності праці може бути виражений двома показниками: 1) кількістю продукції, що виробляється за одиницю часу (цей показник називається середнім виробництвом продукції за одиницю часу або продуктивністю праці); 2) витратами часу на одиницю продукції (цей показник називається трудомісткістю одиниці продукції).

Таким чином, вихідною умовою ефективного ведення аграрного товарного виробництва є досягнення високого рівня продуктивності праці, економічна суть якої полягає у зменшення її кількості на виробництво одиниці продукції.

На урожайність сільськогосподарських культур та ефективність виробництва у значній мірі впливає якість насіння, грошова оцінка якого визначає розмір витрат на 1 га посіву. Насінництво складається з кількох взаємопов'язаних ланок: селекція, доказове та базове насінництво, сертифіковане насінництво (розмноження насіння для посівів сільськогосподарських товаровиробників), контроль за посівними та сортовими якостями насіння [2, с. 10].

Економічна ефективність всього комплексу, що утворює систему насінництва розраховують за допомогою стандартних показників, що використовуються при виробництві сільськогосподарської продукції.

Для розрахунку використовують як натуральні так і вартісні показники. З натуральних до уваги беруть урожайність основної і побічної продукції та якість її, а з вартісних – собівартість 1 ц (прямі виробничі витрати) і вартість валової продукції з 1 га; розмір чистого (умовного чистого) доходу з 1 га; економічний

ефект від нового сорту з розрахунку на гектар, на рік (по господарству, області і т.д.); продуктивність праці і рівень рентабельності [2, с. 15].

Важливим фактором ефективності виробництва виступають оборотні фонди – це грошовий вираз предметів праці, що знаходяться на стадії виробничих запасів і незавершеного виробництва, які беруть участь лише в одному циклі виробництва і повністю переносять свою вартість на створюваний продукт. Поліпшення використання оборотних засобів – одне з нагальних завдань аграрних підприємств.

Основними показниками ефективності в даному разі виступають коефіцієнт обороту оборотного капіталу та швидкість обороту предметів праці. В практиці аналітичної роботи аграрних підприємств також широко використовується показник тривалості одного обороту оборотного капіталу у днях [1]. Для того щоб оцінити, як використовуються спожиті оборотні фонди, визначають показники матеріаловіддачі (відношення валової продукції до матеріальних витрат виробництва) і матеріаломісткості (обернена величина показника матеріаловіддачі).

Економічна ефективність використання основних виробничих фондів у сільському господарстві характеризується системою показників. Основними з них є показники, які характеризують технічне оснащення підприємства: фондозабезпеченність, фондоозброєність, та показники, які характеризують ефективність використання основних виробничих фондів: фондовіддача, фондомісткість продукції та норма прибутку (табл. 1).

Деякі види сільськогосподарських культур добре переносять повторні посіви. В наявних кліматичних умовах України кукурудза на зерно може вирощуватися декілька років підряд на одному полі при внесенні достатньої кількості добрив та дотримання інших вимог агротехніки. Науково обґрунтована структура посівних площ є економічною основою сівозміни.

Структура посівних площ – це співвідношення між групами культур, чи окремими зерновими, технічними й кормовими культурами в господарстві, виражене в процентах до загальної площі всіх культур, чорних і сидеральних парів [5]. При плануванні посівних площ сільськогосподарських культур на підприємстві виходять з: потреби в конкретних видах продукції рослинництва; конкурентоспроможності (ефективності) окремих культур; обмежень у сівозмінах, земельних, трудових, фінансових і матеріальних ресурсах.

Вплив агрокліматичних умов на ефективність виробництва характеризує індексний зв'язок між продуктивністю сільськогосподарських культур та метеорологічними параметрами – оцінка рівня сприятливості агрометеорологічних умов вегетаційного періоду для сільгоспкультур, визначається як відношення фактичного рівня врожайності окремого року до її трендового значення.

Зростання економічної ефективності виробництва продукції у сільському господарстві на основі інтенсифікації виробничого процесу є базою зростання добробуту країни та стабілізації питання продовольчої безпеки. При економічній оцінці та виборі для впровадження в сільськогосподарське виробництво завершених науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, розроблених технологій, винаходів та раціоналізаторських пропозицій, у першу чергу, враховують: прибавки врожайності, приріст виробництва валової продукції та поліпшення її якості, підвищення продуктивності та зниження затрат праці на одиницю продукції, зниження собівартості сільськогосподарської продукції і, в результаті, отриманий економічний ефект.

У зв'язку з цим в умовах насиченого ринку, жорсткої конкуренції або, як сьогодні, нестабільної фінансово-економічної ситуації значення калькуляцій планової і фактичної собівартості нової (для ринку) науково-технічної продукції (патенти, авторські права, ліцензії) незмірно зростає [9]. Річний економічний ефект від використання сорту розраховують за новими районованими сортами протягом перших 5 років після початку використання сорту. Підрахунок починають з першого року використання нового районованого сорту в господарстві.

Для більш предметної оцінки діяльності підприємства використовують систему загальних показників економічної ефективності, які можна подати в такій послідовності: 1) виробництво валової продукції; 2) величина валового та чистого доходу і прибутку; 3) рівень рентабельності і норма прибутку. Рівень рентабельності визначається в цілому по господарстві та дає можливість визначити її в розрізі окремих видів продукції, культур чи галузі.

За результатами проведеного дослідження узагальнено методичні підходи до визначення ефективності кожного фактору та визначено основні показники відповідно до кожного з них (табл. 1).

Висновки. Для обґрунтування напрямів та виявлення резервів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва необхідно здійснити оцінку різних явищ, що відбуваються в цій галузі. Проте зробити це на основі використання одного критерію досить важко. Відтак слід обґрунтувати систему конкретних показників, що відображують вплив різних факторів на процес виробництва.

В статті проаналізовано основні фактори, що впливають на економічну ефективність виробництва пшениці та обґрунтовано систему показників, які включають: собівартість, урожайність, державну підтримку, трудові ресурси, насінництво, природні фактори, оборотні засоби, техніку, землю, інновації, собівартість та один з основних показників – прибуток.

Таблиця 1

Основні фактори, що впливають на систему показників економічної ефективності виробництва пшениці

№	Фактори	Показники, що їх визначають
1	Собівартість	Виробнича собівартість, грн
		Собівартість реалізації, грн
2	Урожайність	Урожайність, ц/га
		Середньорічний темп приросту урожайності, 100 %
3	Державна підтримка	Сукупна підтримка сільського господарства (СПСГ) (*Total support estimate*)
		Рівень підтримки виробників
		Рівень сукупної підтримки
4	Трудові ресурси	Продуктивність
		Трудомісткість
5	Насінництво	Валовий збір
		Норма насіннєвого фонду культури
		Коефіцієнт розмноження насіння
6	Оборотні засоби	Коефіцієнт обороту оборотного капіталу
		Швидкість обороту предметів праці
		Тривалість одного обороту оборотного капіталу у днях
		Матеріаломісткість
		Матеріаловіддача
7	Техніка (основні засоби)	Фондозабезпеченість
		Фондоозброєність
		Фондовіддача
		Фондомісткість
		Норма прибутку
8	Земельні ресурси	Структура посівних площ
9	Природні умови	Індекс оцінки агрометеорологічних умов періоду вегетації
10	Інновації	Економія витрат від зміни технології на 1 га посіву, грн
		Загальний річний економічний ефект від використання нового сорту
11	Прибуток	Валова продукція
		Рівень рентабельності
		Норма прибутку

Джерело: побудовано автором.

4 Список використаних джерел

1. *Андрійчук, В. Г.* Економіка аграрних підприємств [Текст] : підручник. – 2-ге вид., доп. і перероблене / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. *Захарчук, О. В.* Економіка насінництва [Текст] : монографія / О. В. Захарчук – К. : ННЦ ІАЕ, 2015. – 272 с.
3. *Кісіль, М. І.* Підприємництво та агробізнес [Текст] : навч. посібник / М. І. Кісіль. – К. : Нац. аграр. ун-т., 2006.
4. *Материнська, О. А.* Розвиток та ефективність виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами в умовах ринкових трансформацій [Текст] : дис. … канд. екон. наук : 08.00.04 / Материнська Ольга Андріївна. – К., 2014. – 247 с.
5. Методика оцінки майбутнього урожаю для кредитування господарств виробників зернових та олійних сільгоспкультур [Текст] / Канадсько-Український зерновий проект. – Київ, 2010. – 35 с.
6. *Плаксієнко, В. Я.* Виробничі витрати та доходи сільського господарства в умовах розвитку ринкових відносин [Текст] / В. Я. Плаксієнко. – Дніпропетровськ : Січ, 1997. – 255 с.
7. Про затвердження методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств : наказ Міністерства аграрної політики України від 18.05.2001 р. № 132 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/v0132555-01
8. *Саблук, П. Т.* Витратно-ціновий аналіз у системі агромаркетингу [Текст] : наук.-практ. вид. / П. Т. Саблук, Д. Я. Карич, Ю. С. Коваленко. – К., 1996. – 136 с.
9. *Столярчук, Н. М.* Облік витрат і калькулювання собівартості науково-технічної продукції [Текст] / Н. М. Столярчук // Облік і фінанси. – 2014. – № 1(63). – С. 44-49.
10. *Тооминг, Х. Г.* Программирование максимальных урожаев [Текст] / Х. Г. Тооминг, Х. И. Мяэталу // Вестник с.-х. науки. – 1978. – № 2. – С. 110-117.
11. *Шпичак, О. М.* Система організаційно-економічних механізмів функціонування основних агропродовольчих підкомплексів рослинництва України [Текст] / [О. М. Шпичак, О. В. Боднар, С. О. Пашко] ; за ред. О. М. Шпичака. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2009. – 406 с.

4 References

1. Andriychuk, V. H. (2002). *Ekonomika ahrarnykh pidpryyemstv [The economy of agrarian enterprises]* (2th edition by V. H. Andriychuk). Kyiv: KNEU.

2. Zakharchuk, O. V. (2015). *Ekonomika nasinnytstva [Seed production economy]*. Kyiv: NSC «IAE».

3. Kisil, M. I. (2006). *Kryteriyi, metody i pokaznyky efektyvnosti [Criteria, methods and performance indicators]*. Kyiv: National Agrarian University.

4. Materynska, O. A. (2014). *Rozvytok ta efektyvnist vyrobnytstva zerna silskohospodarskymy pidpryyemstvamy v umovakh rynkovykh transformatsiy [Development and efficiency of grain production by agricultural enterprises in the conditions of market transformations]* (Candidate dissertation). Kyiv: National Science Center «Institute of Agrarian Economics».

5. Kanadsko-Ukrayinskyy zernovyy proekt. (2010). *Metodyka otsinky maybutnoho urozhayu dlya kredytuvannya hospodarstv vyrobnykiv zernovykh ta oliynykh silhospkultur [Methodology for estimating future yields for lending to holdings of grain and oilseed crop producers]*. Kyiv.

6. Plaksiyenko, V. Ya. (1997). *Vyrobnychi vytraty ta dokhody silskoho hospodarstva v umovakh rozvytku rynkovykh vidnosyn [Production costs and incomes of agriculture in the conditions of development of market relations]*. Dnipropetrovsk: Sich.

7. Ministerstvo ahrarnoyi polityky Ukrayiny. (2001). *Metodychni rekomendatsii z planuvannya, obliku i kalkulyuvannya sobivartosti produktsiyi (robit, posluh) silskohospodarskykh pidpryyemstv [Methodical recommendations on planning, accounting and calculation of pricing of products (works, services) of agricultural enterprises]*. Retrieved 18 May 2001, from http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/v0132555

8. Sabluk, P. T., Karich, D. Ya., & Kovalenko, Yu. S. (1996). *Vytratno-tsinovyy analiz u systemi ahromarketynhu [Cost-price analysis in the system of agromarketing]*. Kyiv: CJSC «Nichlava».

9. Stolyarchuk, N. M. (2014). Oblik vytrat i kalkulyuvannya sobivartosti naukovo-tekhnichnoyi produktsiyi [Scientific & technical production cost accounting and calculation]. *Oblik i finansy*, (1(63)), 44-49.

10. Tooming, Kh. G., & Myaetalu, Kh. I. (1978). Programmirovaniye maksimalnykh urozhayev [Programming of maximum yields]. *Vestnik selskokhozyaystvennoy nauki*, (2), 110-117.

11. Shpychak, O. M., Bodnar, O. V., & Pashko, S. O. (2009). *Systema orhanizatsiyno-ekonomichnykh mekhanizmiv funktsionuvannya osnovnykh ahroprodovolchykh pidkompleksiv roslynnytstva Ukrayiny [The system of organizational and economic mechanisms for the functioning of the main agro-food subcomplexes of crop production in Ukraine]*. Kyiv: ZAT «Nichlava».